

SPIRITUALISMUS A ODVRÁCENÁ STRANA PŘÍRODY

IVO T. BUDIL

TRITON
Metropolitan University Prague Press

TRITON
Praha/Kroměříž

METROPOLITAN PRESS
UNIVERSITY PRAGUE

Vydáno v rámci koedičního projektu
nakladatelství Stanislav Juhaňák – TRITON
a Metropolitan University Prague Press
(Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.).

IVO T. BUDIL
SPIRITUALISMUS
A ODVRÁCENÁ STRANA PŘÍRODY

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Budil, Ivo T.

Spiritualismus a odvrácená strana přírody / Ivo T. Budil. -- 1. vydání. -- V Praze :
Stanislav Juhaňák - Triton : Metropolitan University Prague Press, 2017

Anglické resumé

ISBN 978-80-7553-519-1 (Stanislav Juhaňák - Triton). -- ISBN 978-80-87956-71-7
(Metropolitní univerzita Praha)

133.9 * (048.8)

- spiritismus -- dějiny

- monografie

133 - Ezoterismus. Okultismus [17]

SPIRITUALISMUS
A ODVRÁCENÁ STRANA
PŘÍRODY

IVO T. BUDIL

Stanislav Juhaňák – TRITON
Metropolitan University Prague Press

prof. RNDr. Ivo T. Budil, Ph.D., DSc.

Spiritualismus a odvrácená strana přírody

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Recenzenti:

prof. RNDr. Stanislav Komárek, CSc.

prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc.

Vydáno v rámci koedičního projektu nakladatelství MUDr. Stanislav Juhaňák – TRITON a Metropolitan University Prague Press.

Kniha byla vydána v rámci Vědecko-výzkumného záměru MUP „Politické vědy, kultura, média, jazyk“ financovaného z podpory MŠMT na rozvoj výzkumné organizace v roce 2017.

© Ivo T. Budil, 2017

© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2017

Cover © Dagmar Krásná, 2017

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON,

Vykáňská 5, 100 00 Praha 10,

www.tridistri.cz

www.mup-press.cz

ISBN 978-80-7553-519-1 (Stanislav Juhaňák – TRITON)

ISBN 978-80-87956-71-7 (Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.)

Obsah

Úvod	9
1 Předchůdci spiritualismu:	
Severský Buddha a rakouský mág	17
1.1 Emanuel Swedenborg a kořeny spiritualismu	22
1.2 Swedenborgovi dědicové	105
1.3 Franz Anton Mesmer a animální magnetismus	119
1.4 Ohlas mesmerismu v intelektuálním a duchovním životě Západu	129
2 Odvrácená strana přírody	140
2.1 Catherine Ann Croweová a Hydesville: Spiritualistická revoluce	143
2.2 Andrew Jackson Davis: Prorok z Poughkeepsie	154
2.3 Spiritualistická exploze: Bratři Davenportovi a Emma Hardinge Brittenová	166
2.4 Spiritualismus na Britských ostrovech	172
2.5 Věk médií	181
2.6 Spiritualismus a evoluce: Alfred Russel Wallace, Edward Burnett Tylor a Andrew Lang	195
2.7 Spiritualismus v Německu	224
2.8 Od revoluce k utopii	229
2.9 Zrod francouzského spiritismu: Allan Kardec a jeho odkaz	261
2.10 Okultismus a teosofie	280

2.11 Spiritualismus a scientismus:	291
C'est absolument absurde, mais c'est vrai	291
3 Kulturní evoluce spiritualismu	316
3.1 Kulturní evoluce	318
3.2 Memetika	324
3.3 Memetika a spiritualismus	357
Literatura	368
Summary	384
Jmenný rejstřík	386

Úvod

Co měli společného literát a tvůrce postavy Sherlocka Holmese Arthur Conan Doyle, přírodovědec a spoluautor Darwinovy evoluční teorie Alfred Russel Wallace, jeden ze zakladatelů moderní psychologie William James, fyzik a průkopník radiového vysílání Oliver Joseph Lodge, skotský antropolog a spisovatel Andrew Lang, chemik, fyzik a objevitel thalia William Crooke, francouzský astronom Camille Flammarion, německý astrofyzik Johann Karl Friedrich Zöllner, americký spisovatel a satirik Mark Twain, podnikatel a utopický socialista Robert Owen, britský ministerský předseda Arthur James Balfour a francouzský básník a spisovatel Victor Hugo kromě nepřehlédnutelného příspěvku světové vědě, umění a veřejnému životu? Všechny zmíněné osobnosti věřily v posmrtný život a existenci světa duchů, s nimiž mohou za určitých okolností nadaní a sensitivní jedinci komunikovat. Zároveň byli uvedení myslitelé přesvědčeni o tom, že vytvoření společenství živých a mrtvých na základě spiritualismu umožní smír vědy a náboženství a zahájí novou éru v dějinách lidstva. Nastal historický paradox, který Jason Ānanda Josephson vyjádřil slovy: „*Duchové se zjevili jako symboly sekulární modernity*“ (2013, 314). „Odčarování světa“ a nástup sekulárního věku vyvolaly protireakci, která se snažila uchovat v podmínkách moderní doby legitimitu a autenticitu náboženské zkušenosti, a to i za cenu odstranění

tradiční institucionální religiozity. V roce 1848 se objevil spiritualismus, kolem roku 1857 se zrodil spiritismus, v roce 1875 byla založena Teosofická společnost a roku 1887 vznikl Hermetický řád Zlatého úsvitu.

Období mezi lety 1848 až 1914 bylo ve znamení bezprecedentního vzestupu a proměny západní civilizace zahrnující průmyslovou revoluci, urbanizaci, demokratizaci, sekularizaci a alfabetizaci. Tradiční agrární způsob života spjatý s náboženskými formami, které stále těžily z odkazu antiky a prehistorického polyteismu, byl nahrazen městskou existencí, moderní infrastrukturou a technologií, novým typem sekulární vzdělanosti, která se rozšířila mezi široké vrstvy, a civilizačními aspiracemi, jež přesahovaly nejvypjatější imaginaci předchozích staletí a vyžadovaly přehodnocení dosavadní religiozity. Max Weber hovořil v této souvislosti o racionalizaci jako jednom z nejcharakterističtějších znaků modernity. Spiritualismus reprezentuje na první pohled paradoxní součást zmíněné historické transformace. Je obtížné si představit, že ve věku Edisona, Pasteura, Darwina nebo Tesly věnovaly tisíce vzdělaných a inteligentních jedinců značnou část intelektuální energie pohybujícím se stolům, „záhadným“ úderům, levitaci, ektoplazmatickým úkazům ve tvaru lidských těl nebo duchům zemřelých promlouvajících prostřednictvím médií. Podle průzkumu uskutečněného v roce 1899 přibližně jeden člověk z šestnácti zahlédl během života alespoň jednou „ducha“ či jinou „nadpřirozenou bytost“ (Buckland 2005, 11). Na Čtvrtém psychologickém kongresu v Paříži v roce 1900 řekl slavný psycholog Frederic William Henry Myers: *„Tvrdím, že tato substituce osobnosti nebo posedlost nebo pneumatologie je normálním krokem vpřed v evoluci lidstva. V člověku existuje duch a je zdravé*

a žádoucí, aby tento duch byl schopen se částečně a dočasně oddělit od organismu, pocítil rozšířenou svobodu vidění a umožnil některému ze zesnulých duchů, aby využil opuštěné tělo za účelem komunikace s jinými duchy stále pobývajících na zemi. Tímto způsobem bylo získáno mnoho vědění a více bude následovat“ (cit. dle Monroe 2008, 216). Je příznačné, že Myersovy výroky nevyvolaly mezi přítomnými odborníky žádné velké rozpaky.

Ve svém líčení dějin spiritualismu, který se ve druhé polovině devatenáctého a v prvních desetiletích dvacátého století rychle rozšířil především mezi vzdělanými vrstvami západní společnosti, budu vycházet z aktérské perspektivy. Snažím se porozumět tomu, jak samotní stoupeni a odpůrci zmíněného hnutí chápali spiritualismus a jakou historickou genealogii mu přisuzovali. Mám výhodu spočívající ve skutečnosti, že ve spiritualistických kruzích se pohybovala intelektuální elita své doby, jejíž svědectví a výroky jsou obvykle velmi jednoznačně a jasně formulovány. Mnozí spiritualisté náleželi k vědcům, jejichž invence a vynálezy stvořily moderní éru. Někteří přední spiritualisté, například Arthur Conan Doyle, pokládali zrod spiritualistického hnutí za nejvýznamnější událost ve světových dějinách od vystoupení Ježíše Krista (Doyle 1926, I, vii). Jiní, například Pierre Curie, nositel Nobelovy ceny za fyziku, soudili, že během spiritualistických seancí se projevuje doposud neznámá síla, která by měla být předmětem vědeckého výzkumu obdobně jako například radioaktivita.

Historický přehled vývoje spiritualismu je doveden do roku 1930, kdy zemřel jeden z jeho nejprestižnějších propagátorů, Arthur Conan Doyle. To neznamená, že by tehdy dějiny spiritualismu skončily. V následujících dekádách můžeme sledovat

opakující se vlny zvýšeného zájmu o paranormální a parapsychologické fenomény. Legendární kniha *Jitro kouzelníků: Úvod do fantastického realismu* z roku 1960 Jacquese Bergiera a Louise Pauwelse, sugestivní polemika s triumfalismem scientismu ve jménu okultní, hermetické a esoterické tradice západní vzdělanosti, měla značný ohlas a inspirovala množství epigonů včetně Roberta Charrouxe, Ericha von Dänikena nebo Ludvíka Součka. Důležitou součástí západního intelektuálního a duchovního života jsou různé formy novopohanství, například hnutí Wicca, podníčené díly Geralda Gardnera, *New Age*, esoterismus, okultismus, městský šamanismus a další podobné hybridní fenomény spojující reinterpretovanou archaickou tradici s možnostmi dnešní technologie. Brazilští spiritualisté Chico Xavier nebo Divaldo Pereira Franco náleželi k národním ikonám a mezinárodním celebritám. Čtenář nalezne více informací v knihách *New Age and Neopagan Religions in America* (2004) od Sarah Pikeové, *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought* (1998) od Wouterera J. Hanegraaffa, *The Channeling Zone: American Spirituality in an Anxious Age* (1997) od Michaela F. Browna nebo *Des Hommes, des dieux et des extraterrestres: Ethnologie d'une croyance moderne* (1999) od Wiktora Stoczkowského.

Problematikou změněných stavů vědomí, mimosmyslového vnímání, telekineze, telepatie a levitace se po druhé světové válce zabýval vynikající kosmopolitní literát Arthur Koestler. Na řadě prestižních univerzit existují odborná pracoviště systematicky se věnující výzkumu výše zmíněných fenoménů. Není mým úkolem a přáním hodnotit nebo komentovat význam a výsledky jejich práce. Myslím ale, že na přelomu dvacátých a třicátých let dvacátého století bylo zřejmé, že původní

aspirace spiritualistů spočívající ve spojení světa lidí a duchů za účelem radikální rekonstrukce reality se nenaplnila. Definitivně pominula pseudonáboženská a reformní očekávání, jež se spiritualismem spojovali hlavní protagonisté. Spiritualismus přinášel naději, příslib a sen o lepší budoucnosti, který selhal. V tom se nelišil od jiných velkých utopických hnutí devatenáctého a dvacátého století. Na rozdíl od politických ideologií typu komunismu, nacismu nebo fašismu po sobě spiritualismus nezanechal milióny mrtvých a zničených životů.

Za počátek spiritualismu považovali někteří jeho stoupenci 31. březen 1848, kdy se poprvé projevily psychické schopnosti sester Foxových. Někteří autoři ale poukazovali na dlouhodobou kontinuitu, která tento fenomén spojuje s předchozí náboženskou zkušeností lidstva v různých kulturách a civilizacích. Jedním z hlavních cílů této knihy je naznačit, že spiritualismus byl moderní manifestací archaických aktivit lidských komunit, jež v konkrétních historických podmínkách reagovaly inovujícím způsobem na zcela novou psychologickou potřebu společnosti nacházející se v přechodném stadiu modernizace. Epistemologickým východiskem je setkání antropologie zabývající se konstantami lidské přirozenosti s nahodilou proměnlivostí dějin. Toto protnutí antropologie a historie je podstatou vědeckého studia kulturní evoluce lidstva.

Pokusím se doložit, že spiritualismus byl výrazem psychické dispozice, která se projevovala v religiózním životě archaických populací a jejíž moderní úkazy pravděpodobně souvisejí s procesem sekularizace a zpochybněním autority tradičních monotheistických náboženství a jejich transcendentních vizí. Za tímto účelem využiji teoretické přístupy současné teorie kulturní evoluce, především v podobě memetiky, k jejímž průkopníkům

náleží Richard Dawkins, Daniel Dennett, Kate Distinová nebo Susan Blackmoreová. Memetika jako věda o „sobeckých me-mech“, to znamená o elementárních jednotkách kultury, prožívala největší rozmach v devadesátých letech dvacátého a na počátku jednadvacátého století. Následovala ostrá kritika a ústup z výsluní, která podle mnohých badatelů předznamenává definitivní diskreditaci a zánik zmíněné disciplíny. Aplikace teorie memů na fenomén spiritualismu by měla přispět do diskuze, zda jde pouze o dočasnou krizi a pomíjivý odliv zájmu o memetiku, který například před objevem genetiky na sklonku devatenáctého století potkal rovněž darwinismus, nebo o spravedlivý soud nad intelektuální aspirací, jež byla zastíněna sofistikovanějšími a věrohodnějšími výklady kulturní evoluce.

Zasvěcené průvodce po světě spiritualismu devatenáctého století napsal Frank Podmore, jeden z přímých účastníků pátrání po povaze duchovních fenoménů (*Modern Spiritualism*, 1902), a spiritualistka Emma Hardinge Brittenová (*Nineteenth Century or, Spirits and their Work in Eve of the Earth*, 1883). Řadu podrobných informací nalezne zájemce v detailních dvoudílných dějinách spiritualismu od Arthura Conana Doylea (*The History of Spiritualism*, 1926), i když si čtenář musí být vědom skutečnosti, že Arthur Conan Doyle náležel k horlivým stoupencům zmíněného hnutí. Pohled skeptika tlumočí ve svých pamětech Harry Houdini (*A Magician among the Spirits*, 1924).

Zásadní odborné monografie zabývající se problematikou spiritualismu předložili zejména Janet Oppenheimová (*The Other World: Spiritualism and Psychological Research in England, 1850–1914*, 1985), Alan Gauld (*The Founders of Psychical Research*, 1968), Brian Inglis (*Natural and Supernatural: A History*

of the Paranormal, 1977) a Cathy Gutierrezová (*Plato's Ghost: Spiritualism in the American Renaissance*, 2009). Mimořádně čtivou formou přiblížila historii spiritualismu především v anglosaském světě Deborah Blumová (*Ghost Hunters: The Victorians and the Hunt for Proof of Life after Death*, 2007). Vzniku a vývoji francouzského spiritismu se věnoval Jacques Lantier (*Le Spiritualism ou l'aventure d'une croyance*, 1971), Lynn L. Sharp (*Secular Spirituality: Reincarnation and Spiritism in Nineteenth-Century France*, 2006) a John Warne Monroe (*Laboratories of Faith: Mesmerism, Spiritism, and Occultism in Modern France*, 2008).

Množství encyklopedicky zpracovaných dat týkajících se spiritualismu se nachází v publikacích Henriho E. Ellenbergera (*À la découverte de l'inconscient: Histoire de la psychiatrie dynamique*, 1970) a Raymonda Bucklanda (*The Spirit Book: The Encyklopedia of Clairvoyance, Channeling, and Spirit Communication*, 2005). Na dílčí otázky spiritualistického hnutí se zaměřili Ann Braudeová (*Radical Spirits: Spiritualism and Women's Rights in Nineteenth-Century*, 2001), Simone Nataleová (*Supernatural Entertainments: Victorian Spiritualism and the Rise of Modern Media Culture*, 2016) a Alex Owen (*The Darkened Room: Women, Power, and Spiritualism in Late Victorian England*, 1989).

V českém překladu jsou k dispozici Swedenborgova díla *Nebe a peklo* (2011), *Nebeské město* (2014) a *Snář* (2014a), *Výskumný spiritismus: Kniha prostředníkův* (1997) od Allana Kardeca, „spiritualistický“ román *Země mlhy* (2011) od Arthura Conana Doylea, *Viktoriánské duchařské historky* (2007), které uspořádal Richard Dalby, a studie *Člověk a vesmír* (1934), jejímž autorem byl Oliver Lodge. Kniha *Temná múza: Vliv okultismu*

na literaturu 18. až 20. století (2006) Garyho Lachmana se věnuje spiritualismu v širším intelektuálním a historickém kontextu. Jaromír Kozák uveřejnil záslužný a impozantní přehled dějin českého spiritismu v díle *Spiritismus: Zapomenutá kapitola českých dějin* (2003). Lucie Hlavinková zpracovala pohnuté osudy sester Foxových v románové podobě (*Sestry Foxovy: Skutečný příběh zakladatelek spiritismu*, 2017).

1

Předchůdci spiritualismu: Severský Buddha a rakouský mág

Pro západní intelektuální a duchovní život raného novověku byla příznačná existence spolků, jejichž členové zahalovali svoji činnost do aury tajemství a prohlašovali se za nositele esoterických znalostí a dovedností. Výše zmíněné komunity se objevovaly na evropském kontinentu od počátku sedmnáctého století. Z renesanční tradice převzaly symbolismus a rétoriku hermetismu, alchymie, kabaly a apokalyptických vizí, které spojovaly s blížící se všeobecnou obnovou světa. Základní podmínkou univerzální regenerace byla restaurace starého a zapomenutého vědění. Paracelsův žák a alchymista Gerhard Dorn uvedl ve spise *Congeries Paracelsicae chemiae* (1581), že Adam, jenž byl naplněn boží moudrostí, vymyslel veškerá umění a vědy. Aby tyto znalosti byly zachovány pro budoucí generace, Adamovi synové je zaznamenali v hieroglyfech na dvě kamenné tabule. Po Potopě světa je našel Noe na hoře Ararat. Od něho se zmíněné vědomosti šířily do Chaldeje, Persie a Egypta, kde je obnovil a shromáždil Hermes Trismegistos. Poté se většina z původního Adamova vědění rozplynula a roztříštila mezi různé obory, astrologii, magii, kabalou nebo alchymii (Håkansson 2012, 508).

V roce 1614 bylo oznámeno založení rosekruciánského bratrstva. Podle prvního rosekruciánského manifestu německý

rytíř Christian Rosenkreutz cestoval po Orientu, odkud se vrátil obtížen tajným posvátným a mystickým věděním. Jeho hrob byl odkryt po sto dvaceti letech. Bylo v něm nalezeno množství spisů, které poslouží k šíření Rosenkreutzových vědomostí a radikální revitalizaci společnosti. Autorem rosekruciánských provolání *Fama fraternitatis roseae crucis* a *Confessio fraternitatis roseae crucis* byl student teologie na luteránské univerzitě v Tübingenu Johann Valentin Andreae, jehož inspiroval Tobias Hess. Tento tübingenský právník, lékař a Paracelsův žák předpověděl na rok 1604 konec papežství. Johann Valentin Andreae, který byl v roce 1613 vysvěcen na kněze, ve svém životopise později přiznal, že vydal roku 1616 anonymně *Chemickou svatbu Christiana Rosenkreutze (Chymische Hochzeit Christiani Rosencreutz anno 1459)*. Na titulní stránku zmíněné knihy uvedl: „*Tajemství se stanou levnými, jestliže se zveřejní, a profánní věci ztratí svoji vznešenost. Proto neházejte perly sviním a nestelte oslovi lůžko z růží*“ (Åkerman 2007, 164). Rosekruciáni tak vznikli jako směs imaginární hry a podvrhu. Ztělesňovali ale natolik atraktivní a sugestivní fikci, že se časem stali realitou. Mnozí západní vzdělanci se s idealistickým rosekruciánským programem ztotožnili a sehráli důležitou úlohu v evropském intelektuálním životě (Åkerman 2007, 158–159). Za esoterickou rétorikou rosekruciánů se skrývala výzva ke všeobecnému vzdělání a reformě za účelem dosažení lidské dokonalosti v duchu hermetického učení.

Záhy rosekruciánství překročilo hranice Německa. V roce 1623 byl na Pont Neuf v Paříži vyvěšen anonymní rosekruciánský manifest. Francouzský polyhistor a předchůdce encyklopedistů Gabriel Naudé, autor spisu *Instruction à la France sur la vérité de l'histoire des Frères de la Roze-Croix* (1624) rozpo-

znal v rosekruciánském učení vliv kabaly a německých apokalyptických vizí. V existenci rosekruciánského bratrstva uvěřil. V Anglii lékař Robert Fludd vydal pod pseudonymem Joachim Frizius publikaci *Summum bonum: Quod est verum magiae, cabalae, alchymiae, Fratrem Rosea Crucis verorum verae subiectum* (1629), ve které předložil vlastní „rosekruciánský systém“. Atomista Pierre Gassendi a matematik a fyzik Marin Mersenne označili roku 1639 Fluddovu aspiraci za nekřesťanskou a nevědeckou a nařkli Fludda ze snahy učinit z alchymie jádro nového náboženství (Åkerman 2007, 159). Ve zmíněné polemice můžeme rozpoznat počínající rozštěpení novověké vědy na scientismus, který od přelomu osmnáctého a devatenáctého století opanoval západní myšlení, a hermetickou a okultní tradici, jež byla v moderním akademickém životě marginalizována.

Rosekruciánské hnutí zaujalo švédského královského archi-váře Johannese Burea, kterého významně ovlivnil novoplatonismus, zejména Giovanni Pico della Mirandola. Burea, jenž studoval „mystický význam“ severských run, inspiroval spis anglického alchymisty Johna Deea *Monas hieroglyphica* pojednávající o esoterickém původu písma. V rukopise nazvaném *Adulruna rediviva seu sapientia sveorum veterum* (1616) Bureus vyslovil mínění, že runy jsou starším symbolickým systémem než egyptské hieroglyfy nebo židovská kabala a že skrývají moudrost starých Gótů, nejušlechtilejšího plemene na zemi (Håkansson 2012, 502–503). Bureus, který věřil v tajné rosekruciánské bratrstvo, vymezil na základě rosekruciánských podnětů tři data předznamenávající apokalypsu: V roce 1396 vystoupil Jan Hus, první evropský reformátor, a byzantský učenec Manuel Chrysoloras zahájil ve Florencii výuku